

HAMDÎ'NİN YÛSUF U ZÜLEYHÂ MESNEVİSİNDE TERCÜME VE YERLİ SÖYLEM
TRANSLATION AND NATIONAL DISCOURSE IN HAMDÎ'S MASNAVI YUSUF AND
ZULAYHA

Dr. Recep DEMİR*

ÖZ

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi Türk edebiyatında en fazla işlenen konulardan biridir. Hamdî'nin Molla Câmî'nin eserini örnek alarak yazdığı Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi ise Türk edebiyatında en çok beğenilen Yûsuf kıssalarından biridir. Birçok bölümde tercüme yoluyla Câmî'nin eserinden yararlanan şair, hikâyenin oluşturulmasında ona bağlı kalmamış, kıssayı halk arasında yaygın şekliyle anlatmıştır. Câmî'de mevcut olmayan ancak eserde önemli bir yer tutan bu unsurlar değerlendirildiğinde Hamdî'nin Türk edebiyatında kendisinden önce yazılmış olan Yusuf kıssalarından da yararlandığı fakat edebi bakımdan onları aştığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yûsuf u Züleyhâ, Hamdî, Molla Câmî, tercüme, metinlerarasılık

ABSTRACT

The story "Yusuf u Züleyha" (Yusuf and Züleyha) is one of the most common subjects in Turkish Literature. This masnavi which is written by Hamdi based on the work "Molla Cami" is one of the most admired Yusuf anecdotes in Turkish Literature. The poet, who made use of the work "Cami" in a grate scale in different parts by translation, wasn't loyal to the original work and told the anecdote as it is widely known by public. As these parts, that do not have a volume in Cami but in the work, are investigated, it is understood that Hamdi had made use of the previous Yusuf stories but he had exceeded him.

Key words: The story "Yusf-u Zuleyha", Hamdi, Molla Cami, translation, intertextuality.

Giriş:

Eski edebiyatımızda edebî eserlerin tercümesi bugünkü anlamda "çeviri" kavramı ile bağdaşmayan nitelikler arz eder. Şairler, üstad kabul ettikleri şairlerin eserlerini gerekli gördüğü yerleri kelime kelime çevirerek, bazı yerlerde kendi duygularını, düşüncelerini ilave ederek esere yeni bir hüviyet kazandırdılar. Artık bu esere asla çeviri demenin mümkün olmadığını belirten Agâh Sırrı Levend, yazarların, ilk yazara duyduğu saygının bir ifadesi olarak "tercüme" dediklerini kaydeder¹.

Yeniden yazılarak Türk edebiyatına kazandırılan bu edebî eserlerin asıl metinden bağımsız olarak incelenmesi, eserin tam olarak anlaşılmasında herhalde yeterli olmayacaktır. Kendi içinde bir bütünlük arz etmekle birlikte, barındırdığı ayrışık unsurlar, asıl metne yönelmeyi zorunlu kılmaktadır. Hatta Fars edebiyatının güçlü etkisinde gelişen Divan şiirimizde, çeviri olmasa bile kullanılan ortak mazmun ve istiarelerden dolayı, bir metni başka metinlerle birlikte okuyarak anlamaya çalışmanın daha verimli bir yol olduğunu, Ali Nihat Tarlan'ın metin şerhlerinde görmekteyiz.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili Okutmanı.

¹ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*. Ankara, 1998, s. 80-88.

Bir metnin, metin dışı unsurlarla desteklenerek açıklanması okurun katılımını gerektiren farklı bir okuma düzeyidir. Okurun belleğine yoğun olarak gereksinim duyan metinlerarası okuma ile bir yapıtın çizgiselliği kesilir, ayrışıklık, kopukluk, metnin yapıcı özelliği olur. Yazarın ayrışık unsurlar sokarak tekanlamlılık yerine çokanlamlılık ya da çokseslilik sağladığı metnin anlamına, yalnızca salt metnin kendi içerisinde kalarak değil, ayrışık metinlere dayanarak ulaşılabilir². Avrupa'da 1960'larda ortaya atılan metinlerarasılık, -aynı isim altında olmasa bile- klasik metinlerimizin anlaşılmasında, özellikle Divan şiirimizin Fars edebiyatıyla etkileşimi üzerinde duran bilim adamlarının yararlandığı bir alandır.

Bu incelemenin konusu da Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisine öykü-nerek hikâyeyi Türk dilinde yeniden yazan Hamdî'nin eserindeki metinlerarası unsurların izini sürmeye dayanmaktadır. Aslında Ahmet Kartal'ın *Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi* başlıklı makalesinde eserler karşılaştırılarak yapılan çevirinin mahiyeti izah edilmiş, şairin Câmî'den yararlanmakla birlikte hikâyeyi çeşitli eklemeler yaparak yeniden yazdığı vurgulanmıştır³. Bizim çalışmamız ise, iki mesnevîde aynı sahneyi anlatan birer bölümden hareketle Hamdî'de tercüme olmayan, eseri yeni ve yerli kılan unsurların araştırılmasına dayanmaktadır. Böylelikle şairin ana metinden aldığı unsurları nasıl dönüştürerek üslubunun bir parçası haline getirdiği görülmüş olacaktır. Ayrıca hikâyede Câmî'den tercüme olmayan rivayetler takip edilerek mesnevinin daha önce yazılmış olan Türkçe Yûsuf kıssaları ile ilişkisi tespit edilecektir.

1. Hamdî'nin Eserinde Ayrışıklık ve Benzerlik

1.1. Câmî ve Hamdî

Aşağıda, iki mesnevîden de aynı olayı anlatan bölümler örnek olarak ele alınmıştır⁴. Hamdî'de 44, Câmî'de ise 42 beyitten oluşan bölümde, üç aylık bebeğin

² Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara, 2000, s.166.

³ Ahmet Kartal, "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi", *Diriözler Armağanı*, Ankara, 2003, s. 93-139.

⁴ Metinler şu eserlerden alınmıştır: Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdî's Mesnevî Yûsuf ve Zelhâ Introduction, Text, Analysis and Facsimile*, Harvard University, 2001. Gilânî, Murtaza Müderris (1351). *Mesnevî-i Heft-Evrenç, Nureddin Abdurrahmân bin Ahmed Câmî*, Tahran. Hamdî'ye ait beyitler adı geçen eserdeki beyit numaralarıyla, Câmî'ye ait beyitler eserdeki sayfa numaralarıyla verilmiştir.

şahitliği sayesinde Züleyhâ'nın iftirasına uğrayan Yûsuf'un masumiyetinin anlaşılması hikâye edilmektedir. Aynı olayı anlatan iki metnin benzeşmesinin doğal olduğunu hatırlayarak metinlerarası ilişkinin mahiyetini araştırmaya çalışalım. Metinleri daha derinlikli okuma şeklinde yapacağımız bu karşılaştırma, Hamdî'nin üslubu ve şiir kudreti hakkında daha fazla fikir sahibi olmamızı da sağlayacaktır.

Yûsufa çün yapışdı ol cellâd
Ede emr-i 'Azîz-ile bîdâd

Teng-dil oldı ol nebî-yi Hudâ
Yüzünü göge tutdı etdi du'â

Dedi kim iy 'âlim-i râz-ı nihân
Hazretündür bilen guyûbı hemân

Kizbden sıdkı fark eden sensin
Sâdıki nûra gark eden sensin

İy beni gark eden fûrûğ-ıla
Töhmet etdürme bu durûğ-ıla

Bir tanuk ver benüm bu da'vâma sen
K'ola sıdkum güneş gibi rûşen

Himmeti şastı çünki oldı dürüst
Erdi tîr du'â nişânına cüst

Bir zen ol cem' içinde hâzır-ıdı
Bu geçen mâcerâyâ nâzır-ıdı

Hısmı-y-ıdı meger Zelihânun
Elde bir tıflı var-ıdı anun
Dahi ol tıfl üç aylığ-iken ilâh
Sıdk-ı siddîka etdi anı güvâh

Yoğ-iken var-eden ten ü câmı
N'ola söyletse tıfl-iken anı

Tâze sûsen gibi çün açdı zebân
Serv-i Ken'âmı râst bildi cihân

Etdi ol dem figân ki iy Kıtıfır
Bî-günâhun 'azâbın et te'hîr

Bu cezâyâ sezâ degül Yûsuf
Müstahikk-i bükâ degül Yûsuf

Subh-veş gülmek ana lâıkdur
Ki kamu da'vasında sâdıkdur

Ağlamak ana yaraşur her gâh
Çü Yûsuf-râ girift ân merd-i serheng
Be-mihnet-gâh-i zindân kerd âheng

Be-teng âmed dil-i Yûsuf ez-ân derd
Nihân rûy-i du'â der-âsmân kerd

Ki ey dâna be-esrâr-i nihânî
Tu-râ bâşed müselleme râz-dânî

Durûğ ez-rast pîş-i tust mümtâz
Ki dâned coz to kerden keşf in râz

Zi nûr-i sıdk çün dâdî fûrûğem

Meneh töhmet be-güftâr-i durûğem

Güvâhî bogzer ân ber da'vâ-yı men
Ki sıdk-ı men şevved çün subh-ı rûşen

Zi şast-ı himmet-i kişver-küşâyêş
Çü âmed ber hedef tîr-i du'âyêş

Der-ân mecma' zenî hîş-i Züleyhâ
Ki bûdî rûz u şeb pîş-i Züleyhâ

Se mâhe kûdekî ber-dûş-ı hod dâşt
Çü cân begrifte der âgûş-ı hod daşt

Çü sûsen ber zebân harfî ne rande
Zi tûmâr-ı beyân harfî ne hande
Ki bulut gibi yüzü ola siyâh
Sözin anun ta'accüb etdi 'Azîz
Dedi iy şehd-i nutkî şîr-âmîz

Perde-i 'izzetümi kim yakdı
Mekr odın rûşen eyle kim çakdı

Dedi kûdek ben olmazam gâmmâz
Âşkâr etmezem nic'oldısa râz

Müşğ anuñun siyâh eder rûyını
Perdeden halka gamz eder bûyını

Figân zed k'ey 'Azîz âheste-ter bâş
Zi ta'cîl-i 'ukûbet ber-hazer bâş

Sezâ-vâr-ı 'ukûbet nist Yûsuf
Be lutf û merhamet evlâst Yûsuf

'Azîz ez goften-i kûdek 'aceb mand
Sühan bâ-û be-kânun-ı edeb rand

Ki ey nâşuste leb z-âlâyîş-i şîr
Hudâyet kerde telkîn hüsn takdîr

Be-gû rûşen ki in âteş ki efrûht
Kizânem perde-i 'izz ü şeref sûht

Tâze gül çünki perde-dâr oldı
Başda tutarlar i'tibâr oldı

Râz-ı pinhânı etmezem sana gamz
Fehm edersen velî bes ola bu remz
Yûsufun dâmenine eyle nazar
Tâ ki dâmânı çâki vere haber

Çâkin önde bulur-ısan anun
Pâkdür dâmeni Zelîhânun

Yûsuf ol dâ'vasında kâzibdür
Ki Zelîhâya kendü tâlibdür

Ard etekde bulursan ol çâki
 Hâyın anlama Yûsuf-ı pâki
 Kizbdür da'vası Zelîhânun
 Bildi vâki' nedür ol ehl-i temiz
 Dil uzatdı revân Zelîhâya
 Töhmet etdi hemân Zelîhâya
 Dedi bildüm ki keydi sen etdün
 Serv-i âzâda kaydı sen etdün
 İy hevâ ehli kanı neng-ile nâm
 Kanda bânû-yı Mısır kanda gulâm
 Cân halâs etmeg-içün iy cânî
 Nisbet etdün cinâyete anı
 Keyd-ile zen 'azîzi hâr eyler
 Mekr-ile fikrini figâr eyler
 Merdi zen mekri kılmasun 'âciz
 Zen-i mekkâre kalmasun hergiz
 Dillere kaydımız delim sizün
 Ellere keydinüz 'azîm sizün
 Halka bu râzı açma iy Yûsuf

Yüz suyun yere saçma iy Yûsuf
 Be-goftâ men neyem nemmâz u gammâz
 Ki gûyem bâ kesî râz kesî bâz
 Zi-gammâzist müşg-i çîn siyeh-rûy
 Ki ez sad perde bîrûn mî-dehed bûy
 Be-bîn der tâze gulhâ-yı bahârî
 Ki handan û hoşend ez-perde-dârî
 Neyem gammâz lîkin ger be-dânî
 Be-gûyem bâ-hak în râz-ı nihânî
 Be-rev der hâl-i Yûsuf kon nazâre
 Ki pîrâhen çisâneş guşte pâre
 Ger ez-pîşest pîrâheneş çâk
 Züleyhâ râ buved dâmen ez-ân pâk
 Nedâred da'vâ-yı Yûsuf furûğî
 Hemîgûyed berâ-yı hod durûğî
 V'er ez-pes çâk şud pîrâhen-i û
 Buved pâk ez-hıyânet dâmen-i û
 Durûğ est ân çi mî-gûyed Züleyhâ
 Ne râh-ı sıdk mîpûyed Züleyhâ

'Azîz ez-tıfl çün gûş în sühan kerd

Revân teftîş-i hâl-i pîrehan kerd

Çü dîd ez-pes derîde pîrehan-râ

Melâmet kerd ân mekkâre-zen -râ

Ki dânistem ki în keyd ez-tu bûd est

Ber ân âzâde în kayd ez-tu bûd est

Çi keyd est înki pîş-âverdi âhir

Çi bedbûd înki bâ-hod kerdî âhir

Zi-râh-ı neng ü nâm-ı hîş geştî

Taleb-kâr-ı gulâm-ı hîş geştî

Pesendîdî be-hod în nâ-pesendî

Ve'z ân pes cürm-i hod bervey fikendî

Zi keyd-i zen dil-i merdân dü nîm est

Zenân-râ keydhâ-yı bes 'azîm est

'Azîzân-râ koned keyd-i zenân hâr

Be-keyd-i zen buved dâna giriftâr

Zi mekr-i zen kesî 'âciz mubâdâ

Zen-i mekkâre hod hergîz mubâdâ

Gül gibi çünki perde-dâr olasın

Hoş kohu-y-ıla âşkâr olasın

Târ-ı töhmeden irdi sana felâh

Sıdkunı rûşen eyledi çü sabâh

Kıl Zelîhâ günâha istiğfâr

Rûyî dîvâra eyle şerm-ile var

Yu yaşunla bu harfi nâmeden

Sil selâmet yaşımı câmenden

Dedi vü çıkdı hânedan o sabûr

Oldı sulhı hikâyeti meşhûr

Sulh hoşdur velî yerinde gerek

Sabr eyidür velî yerinde gerek

Zen-i ter-dâmene çü sabr ede merd

İrişür gayreti cemâline gerd

Çünkü gayret deminde sabr ede bu

Ne kadar şîr-ise olur âhû

Odı sıdsun ol âdemün sad bâr

Bir seg-içün geyik ola bî-'âr

(Hamdî 4639-4683)

Be-rev z'în pes be-istiğfâr be-nîşîn

Zi-haclet-rûy der-i dîvâr be-nîşîn

Be-girye germ kon hengâme-i hîş	'Azîz îñ goft u bîrûn şod zi-hâne
Be-şû z'în harf-i nâ-hoş nâme-i hîş	Be-hoş-hûyî semer şod der-zemâne
Tu ey Yûsuf zebân z'în râz der-bend	Tahammül dil-keş est ammâ ne çendîn
Be-her-kes goften-i îñ râz mepesend	Nikû-hûyî hoş est ammâ ne çendîn
Hemîn bes der-sühan çâlâki-yi tû	Çü merd ez-zen be-hoş-hûyî keşed bâr
Ki rûşen geşt ber-mâ pâkî-yi tû	Zi-hoş-hûyî be-deyyûsî resed kâr
Kadem ez-râh-i gammâz beder ne	Mekon der-kâr-i z'ân çendân sabûrî
Ki bâşed perde-pûş ez-perde-der ne	Ki üfted rahne der-i sed ğuyûrî
	(Câmî s. 687-688)

Züleyhâ, Yûsuf'u suçlamış, Aziz'in askerleri Yûsuf'u zindana götürmek üzere kollarına yapışmışlardır. Bu durum karşısında üzülen Yûsuf, yüzünü göğe tutarak dua eder. Allah'ın bir tanık vermesini, böylece suçsuz olduğunun güneş gibi aydın olarak anlaşılmasını diler. Yusuf'un dua oku hedefine isabet eder ve tanık olarak Züleyhâ'nın çevresinde bulunan bir kadının üç aylık çocuğu sahneye çıkar. İlgili beyitler birlikte okunduğunda Hamdî'nin esas kabul ettiği metni yakından takip ettiği, Câmî'den aldığı birçok kelime ve terkipten yararlanarak aynı düşünceyi Türkçe olarak ifade ettiği görülmektedir. Ancak beyitler biraz daha yakından incelendiğinde, şairin özgün tasarrufları ve kendine has üslup özellikleri dikkati çekecektir. Meselâ tanık çocuk için *sûsen* benzetmesini kullanmalarına rağmen, benzetme yönü bakımından şairlerin farklı konumda olduklarını görüyoruz: Câmî, *sûsen* benzetmesiyle çocuğun konuşmaya muktedir olmadığını vurgularken, Hamdî konuşabildiğine işaret etmektedir:

Tâze sûsen gibi çün açdı zebân
Serv-i Ken'ânı râst bildi cihân

Çü sûsen ber zebân harfî ne rande
Zi tûmâr-ı beyân harfî ne hande

Bu susam gibi daha bir söz söylemeyen (ifade kâğıdından bir harf okumayan) çocuk⁵

Bu bölümde şairler arasındaki üslup farkı da kendini göstermektedir: Câmî'nin anlatımına göre orada Züleyhâ'nın yakını olan bir kadın, omzundaki üç aylık çocuğunu canı gibi taşımaktadır; bir susam gibi henüz ifade kâğıdından bir harf okumamıştır. Üç beyitte tanıtılan bu çocuk -nasıl olup da dile gelip tanıklık edeceği üzerinde hiç durulmadan- takip eden beyitte aniden *figân* ederek Aziz'e müdahale etmiştir. Bu durum müzikte, o ana kadar sesi duyulmayan bir enstrümanın yüksek perdeden ani bir girişi gibi heyecan yaratan bir etki bırakır:

Figân zed k'ey 'Azîz âheste-ter bâş

Zi ta'cîl-i 'ukûbet ber-hazer bâş

Birden dile gelip; "Ey Aziz; acele etme!" diye bağırdı. "Ceza vermekte acele etme!"

Hamdî ise bu sahnede çocuğu tanıttıktan sonra anlatıcı olarak araya girmiş, çocuğun Yûsufa tanıklık edeceğini önceden bildirmiş, insanı yoktan var eden Allah'ın onu bu kadar küçükken konuşturmasında şaşılacak bir şey olmadığını ifade ederek açıklama yapmıştır. Yani Câmî, okur üzerinde daha etkili olan gösterme metodunu, Hamdî ise anlatma metodunu kullanmıştır. Oysa bu yöntemde anlatıcı, hikâyeyi sunuş esnasında yaptığı açıklama ve yorumlarıyla okuyucunun dikkatini metne değil, kendi üzerine çeker⁶.

Dahi ol tıfl üç aylığ-iken ilâh

Sıdk-ı siddîka etdi anı güvâh

Yoğ-iken var-eden ten ü cânı

N'ola söyletse tıfl-iken anı

Mesnevînin bütününde, ana metinden tamamen bağımsız olarak kaleme alınmış, Hamdî'nin kişisel üslubunun ürünü olan bu türlü beyitler oldukça fazladır. Ancak burada paralel iki bölümü karşılaştırarak, Hamdî'nin çeviri yaparken nasıl bir yol takip ettiğini anlamaya çalışmaktayız.

⁵ Câmî'ya ait beyitlerin çevirileri şu eserden alınmıştır: Tarlan, Ali Nihat, *Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî The Fifth Throne: Yûsuf ve Züleyhâ*, (Haz.:Günay Kut). Harvard University 2003.

⁶ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları*. İstanbul, 2001, s. 190.

Aşağıdaki beyitlerde, Hamdî'nin ana metinden aldığı bir kelime etrafında beyti nasıl inşa ettiği anlaşılmaktadır. Câmî'nin metninden alınan *sezâ* kelimesine eşlik eden *cezâ* ve *bükâ* kelimelerinin ses benzerliklerinden yararlanılarak beyitte ahenk kurma yoluna gidilmiştir. Birinci mısradaki çeviri yapılmakla birlikte, Türkçenin günlük kullanımına yaklaşılmış fakat kafiye oluşturma endişesi, ikinci mısradaki anlam bakımından Hamdî'nin Câmî'den ayrılmasını da getirmiştir. Câmî ise *'ukûbet-merhâmet* kelimelerindeki ses benzeşmesiyle ahenk sağlamanın yanında, iki mısra arasında tezat sanatı oluşturarak anlamın daha etkili olmasını sağlamıştır.

Bu cezâya sezâ degül Yûsuf
Müstahikk-i bükâ degül Yûsuf

Sezâ-vâr-ı 'ukûbet nist Yûsuf
Be lutf û merhamet evlâst Yûsuf
Yûsuf, cezaya lâyük değildir; ona lutfet, acı; o bunlara lâyükür!

Hamdî'de *bükâ* kelimesinin oluşturduğu çağrışım, takip eden iki beyitte de devam etmiştir. Câmî'nin eserinde karşılığı bulunmayan, kendi yaratma kabiliyetinin ürünü olan ve muhayyilesini ana metnin etkisinden kurtarabildiği böyle beyitlerle şair, sade ve akıcı bir dil yakalayabilmektedir.

Subh-veş gülmek ana lâyükdur
Ki kamu da'vasında sâdıkdur

Ağlamak ana yaraşur her gâh
Ki bulut gibi yüzü ola siyâh

Perde-i izzet ve perde-i izz ü şeref tamlamaları etrafında oluşturulan aşağıdaki beyitlerde ise Hamdî'nin tercüme yapmakla birlikte, *mekr odunu çakmak* ve *perde-i izzeti yakmak* kullanımlarıyla dilin günlük kullanımını öne çıkardığını görmekteyiz. *Yakmak*, *od*, *rüşen* ve *çakmak* gibi anlam bakımından ilgili kelimeleri bir araya getirmesi de beyitteki şiiriyeti artırmaktadır. Burada Hamdî'nin yaptığı, örnek aldığı Câmî'den manayı alıp kendi dili ve zevkinin ürünü olan kelimelerle yeni bir beyit oluşturmaktır. Zaten metinler birlikte okunduğunda bu türlü serbest hareket ettiği beyitlerde şairin sanat kabiliyetinin daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı kolayca görülmektedir⁷:

⁷ Ahmet Kartal, *a.g.e.*, s. 139.

Perde-i 'izzetümi kim yakdı
Mekr odın rûşen eyle kim çakdı

Be-gû rûşen ki în âteş ki efrûht
Kizânem perde-i 'izz ü şeref sûht
Açıkça söyle; benim ululuk ve şeref perdemi yakan bu ateşi kim alevlendirdi?

Aşağıdaki beyitlerde de Hamdî, esas metni takip etmeye çalışmıştır. *Rûyımı siyah etmek* ifadesiyle günlük dile yaklaşılmış olsa da tercüme gayretinin, şairin ifade kabiliyetini kısıtladığı görülmektedir. Câmî'nin, yerinde kullandığı *gammâz* kelimesine karşılık Hamdî, *müşg(ün) buyımı gamz etmesi* şeklindeki kullanımla yapaylığa düşerek Türkçede yaygın olmayan bir ifade kullanmıştır.

Müşg anuñcün siyâh eder rûyımı
Perdeden halka gamz eder bûyımı

Zi-gammâzist müşg-i çîn siyeh-rûy
Ki ez sad perde bîrûn mî-dehed bûy
Sırrı ifşa ettiği için Çin miskin yüzü karadır; o yüz kat perde arkasında da olsa kokusunu her tarafa yayar!

Oysa aynı düşüncüyü anlatan beyitlerde bile Hamdî'nin yerli unsurları sade bir üslupla kullanarak çeviri havasından uzaklaştığı, edebî özgünlüğü yakaladığı görülmektedir. Aşağıdaki örnek beyitte, günümüzde kullanılmayan ama Türkçe düşünen herkesin rahatlıkla anlayabileceği *başta tutmak* deyimini, *tâze gül* imgesi etrafında oluşturulan beyti özgün kılmaktadır:

Tâze gül çünkü perde-dâr oldı
Başda tutarlar i'tibâr oldı

Be-bîn der tâze gulhâ-yı bahârî
Ki handân û hoşend ez-perde-dârî
Baharda açan taze çiçeklere bak; onlar perde altında ne kadar güzel ve ter ü tazedirler!

Hamdî, örnek aldığı metnin etkisinden kurtulamadığı beyitlerde anlam ve ifade biçimi bakımından yapaylığa düşmekten kurtulamamıştır. Adeta kelime kelime tercüme olan aşağıdaki beyitte, cinaslı olan *keyd* ve *kayd* kelimeleri esas metinde olduğu gibi

kafiye oluşturmaktadır. Ancak Osmanlı Türkçesinde kullanılagelen bu isimlerin *keyd etmek*, *kayd etmek* şeklinde birleşik fiil olarak kullanılması gramer bakımından kusurlu olamamakla birlikte pek yaygın değildir:

Dedi bildüm ki keydi sen etdün
Serv-i âzâda kaydı sen etdün

Ki dânistem ki îñ keyd ez-tu bûd est
Ber ân âzâde îñ kayd ez-tu bûd est
“Bu hususta senin hile yaptığımı ve bu alicenap insanın felaketine sebep olduğumu anladım.” dedi.

Züleyhâ'nın suçlu olduğunu anlayan Aziz'in, Yusuf'a hitabını içeren beyitte ise Hamdî'nin Türkçe ifadeyi başarılı kullanarak birinci mısradaki çeviri havasını *yüz suyun yere saçmak* deyimiyile dağıttığı görülmektedir:

Halka bu râzı açma iy Yûsuf
Yüz suyun yere saçma iy Yûsuf

Tu ey Yûsuf zebân z'îñ râz der-bend
Be-her-kes goften-i îñ râz mepesend
Sen de, ey Yûsuf ; kimseye bir şey söyleme, bu sırrı açma!

Bölümün baş kısmında üç aylık çocuğun tanıklığından bahsedilirken sır saklamının erdemli bir tutum olduğunu ispat etmek için *perde-dâr* olan gül imgesine iki şairin de başvurduğunu görmüştük. İlerleyen beyitlerde ise Yûsuf'un olup biteni halka ifşa etmemesi gerektiği anlatılırken Hamdî'nin aynı benzetmeye tekrar başvurduğu görülmektedir. Oysa şairlerin bir benzetmeyi birbirine yakın beyitlerde tekrar etmesi pek hoş karşılanmaz. Usta şairlerin tekrara düşmemek için yeni hayaller peşinde oldukları bilinmektedir. Câmî, aynı düşüncüyü işlemesine rağmen bu hataya düşmemiştir:

Tâze gül çünkü perde-dâr oldı
Başda tutarlar i'tibâr oldı

Gül gibi çünkü perde-dâr olasın
Hoş kohu-y-ıla âşkâr olasın

Karısının ihanetini anlayan Aziz'in, tövbe etmesi için onu huzurundan kovmasını anlatan beyitte ise Hamdî'nin *istiğfâr*, *dîvâr* ve *var* kelimeleriyle ahengi yakalamış olmasına rağmen anlam bakımından pek parlak bir beyit kurduğu söylenemez. Birinci mısranın sade ve kolayca anlaşılabilir olmasına rağmen ikinci mısradaki *eyle* yardımcı fiilinin hangi kelime veya kelimelerle ilgili olduğu ve ne demek istediği muğlâk kalıyor. Herhalde Câmi'nin kullandığı *dîvâr* ve *istiğfâr* kelimelerinin cazibesi şairin özgür tasarımına engel teşkil etmiş olmalıdır.

Kıl Zelîhâ günâha istiğfâr
Rûyî dîvâra eyle şerm-ile var

Be-rev z'în pes be-istiğfâr be-nîşîn
Zi-haclet-rûy der-i dîvâr be-nîşîn
Haydi; şimdi git! Dua et; Allah günahımı affetsin! Utancından kimsenin yüzüne bakamaz ol (yüzünü duvara dönüp öyle otur)!

Aşağıdaki beyitte ise, Hamdî'nin birinci mısradaki çeviri yoluyla olsa bile güzel bir anlatım oluşturmasına rağmen ikinci mısranın aynı güzellikte olduğunu söylemek güçtür. Bir önceki beyitle birlikte okursak, kocasının Züleyhâ'dan tövbe etmesini, gözyaşlarıyla pişmanlığını ifade etmesini istediğini düşünüyoruz. Ancak "*Câmeden selâmet yaşını sil*" şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu mısrayı nasıl anlamamız gerekiyor? "*Selâmet*"in elbisede yaş şeklinde tasavvur edilmesinde biraz yapaylık, zorlama hissedilmektedir. *Câme-nâme* kelimelerinin ahengi ve *yumak-silmek-yaş* gibi anlamca ilgili kelimelerin bir arada kullanılması hoşça gitse de ikinci mısranın muğlâklığını görmemize engel olamıyor.

Yu yaşunla bu harfi nâmeden
Sil selâmet yaşını câmeden

Be-giryê germ kon hengâme-i hîş
Be-şû z'în harf-i nâ-hoş nâme-i hî
Ağla, inle; bu kötü günahımı affettirmeye çalış!

Bölümün son beyitlerinde Aziz'in tavrı Hamdî tarafından *sulh* ve *sabr*; Câmi'de *tahammül* ve *hoş-hûyî* (hoşgörü, güzel huyluluk) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu özelliklerin insanda bulunmasını öven iki şair de Aziz'in bu derece sabırlı ve hoşgörülü olmasını tepkiyle karşılar. Çünkü bu duygular istismar edilmeye müsaittir ve Züleyhâ tarafından kötüye kullanılmıştır. Ancak burada bir husus var ki dikkat çekicidir. O da

kocasına ihanet eden Züleyhâ için, Hamdî *zen-i ter-dâmen* (eteği bulaşık, düşük kadın) gibi hakaret içeren bir sıfat tercih etmişken, Câmî sadece *zen* (kadın) kelimesiyle yetinir. Burada anlatıcı konumunda bulunan Hamdî'nin kendisini hikâyenin akışına kapılmaktan alıkoymadığını, hatta biraz sonra özellikle -doğrudan Züleyhâ için olmasa bile- kocasını aldatan kadın için *seg* (köpek) kelimesini kullandığını görmekteyiz.

Bu bölümde Câmî, kendisini hikâyenin dışında tutabilmiş, aldatılan erkek için hakaret içeren yalnızca *deyyûs* kelimesini kullanmıştır. Hamdî ise, biraz daha özgür bir tavırla ve yerli unsurları serpiştirerek eserin tercüme olduğunu unutturmak ister gibidir.

Çünkü gayret deminde sabr ede bu
Ne kadar şîr-ise olur âhû

Odı sıdsun ol âdemün sad bâr
Bir seg-içün geyik ola bî-‘âr

Çü merd ez-zen be-hoş-hûyî keşed bâr
Zi-hoş-hûyî be-deyyûsî resed kâr

Erkek, güzel huyu, hilim ve sabrı ile kadının yüküne katlanırsa, bu iyi huyululuğun sonu, deyyusluğa kadar varır!

Bu arada günümüz Türkçesinde de aldatılan erkek için argoda kullanılan “boynuzlu, boynuz takmak” gibi sözlerin Osmanlı kültüründe “âhu, geyik” benzetmesinden geldiğini de hatırlıyoruz. Bu kullanıma başka bir yerde farklı bir ifadeyle de rastlarız.

‘Avratın râst sandı kec sözden
Gözi görmezdi gibi boynuzdan (4897)

Aynı sahneyi anlatan bu bölüm, Hamdî'nin ana metni ne kadar tercüme ettiğini gösteren bir numune niteliğindedir. Her ne kadar,
Bir tanuk ver benüm bu da‘vâma sen
K’ola sıdkum güneş gibi rûşen

Güvâhî bogzer ân ber da‘vâ-yı men
Ki sıdk-ı men şevved çün subh-ı rûşen

gibi kelime kelime tercüme olan beyitler mevcut olsa da; bu tutumun, şairin kabiliyetini gölgeleyecek yoğunlukta olmadığı, eserin yerli ve özgün unsurlarla zenginleştirilerek “telif” edildiği anlaşılmaktadır.

1.2. XV. Yüzyıla Kadar Yazılmış Türkçe Yûsuf Kıssaları ve Hamdî'nin Mesnevisi

Şimdi de daha önce yazılmış olan Türkçe Yûsuf kıssalarında aynı sahneyi anlatan beyitlerde Hamdî'nin üslubuna benzer bölümler olup olmadığını araştıralım. Canlandırdığı bu sahnede Hamdî'nin, anlatıcı olarak araya girip açıklama yaptığını ve bu yöntemin okurun dikkatini eserden çok yazara yönelttiğini belirtmiştik. Hamdî'den önce yazılan Türkçe Yûsuf kıssalarında da ilgili bölümleri okuduğumuzda aynı izah tarzıyla karşılaşmaktayız. Şairin örnek aldığı Câmî'nin metinden uzaklaşmasına da sebep olan bu açıklamacı tutum neden kaynaklanmaktadır?

İlk dönem Yûsuf kıssalarının halka İslâmiyeti anlatma endişesiyle meclislerde okunmak üzere yazıldıkları bilinmektedir. Hamdî'nin eserini kendisinden önce yazılan Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerine eklemleyebileceğimiz en önemli husus da ondaki olayları dinî bakış açısına göre açıklama endişesidir. Şairin eserini, yalnızca dinî telkinlerde bulunma endişesiyle yazdığını söyleyemesek bile, oluşturduğu metnin satır aralarından hareketle içinden geldiği bu geleneğin izlerini tespit edebilmekteyiz. İlgili beyitlerde bu açıklamacı tutum görülebilmektir:

Dahi ol tıfl üç aylğ-iken ilâh
Sıdk-ı sıddîka etdi anı güvâh

Yoğ-iken var-eden ten ü câmı
N'ola söyletse tıfl-iken anı
(Hamdî 4648-4649)

Kundaktaki çocuğun dile gelip tanıklık edeceği öteki kıssalarda da şöyle açıklanmıştır:

Beşikteki genç oğlan bana tanık
Sor ki Yusufu yoktur yazık
Döndü eder yani doğmuş genç oğlan
Nice söyler söylemez bilmez lisan
Yusuf eder gücü yeter ol Çalap
Söylete bunu kalasın sen acep
Söyleye dürlü lisan tanlayasın

Doğruluğumu benim anlayasın

.....

Söyledi oğlan Çalap sun'u ile
Beşikte emer iken geldi dile⁸
(Şeyyâd Hamza s.54)

Pâdişâh aydur delü misin yigit
Nice söyler uşbu genc oğlan ayıt
Yûsuf aydur Tanrı anı söylede
Gördiginde şâha takrîr eylede
Geldi Yûsuf aydur ey ayâl
Tanrı birdür birligin de bî-misâl
Aydur ey oğlan ki bir Tanrı hakkı
Kim seni yaratdı 'âlemler dakı
Togrı tanukluk sen söylegil
Hâlümü de şâha takrîr eylegil
Oğlanı söyletdi Tanrı ol zamân⁹
(Darîr s.241-242)

Sultân aydur söyler mi küçük didüğün
Süd emen oğlan nice söyler hâlün
Yûsuf aydur Tanrımız kâdirdürür
Hâlimüze hâzır u nâzırdurur
Yûsuf aydur yâ sabî tiz söylegil
Uşbu hâlde bir hikâyet eylegil
Oğlan anda dile gelüp söyledi
Yûsufun hâlin hikâyet eyledi
Oğlan aydur Hak Çalab elindedür
Fî'l ü fitne Züleyhânun kendüdedür¹⁰
(Süle Fakih s.94-95)

Ol Yûsuf başın göge dutdı didi
Hazret-i hakka sözin'arz eyledi

⁸ Dehri Dilçin, *Şeyyâd Hamza Yûsuf ve Zelihâ*, İstanbul, 1946. Beyitler bu eserdeki sayfa numaraları ile verilmiştir.

⁹ Cahangir Kahramanov ve bşk., *Mustafa Zerir Yusif ve Züleyha*, Bakü, 1991. Beyitler bu eserdeki sayfa numaraları ile verilmiştir.

¹⁰ Z. T. Hacıyeva, *Suli Fekih Yusif ve Züleyhâ*, Bakü, 1991.

Hak te'âlâ Cebre'ile söyledi
Tiz var ol oğlan dilin açgıl didi"
(Hatâyî 397-398)

Şunu da hatırlamakta fayda var ki, dinî vurguların ağırlıklı olduğu bu motifin kaynağı Kur'an'daki Yûsuf süresi değildir. Kur'an'da, tanıklık eden bir çocuk değil kadının (hikâyede Züleyhâ) akrabasından biridir. Olayların halk muhayyilesinde nasıl değişerek yerleştiğine güzel bir örnek teşkil eden bu motif metinlerle takip edilirse XIII. yüzyılda hece vezniyle yazılmış olan Kul Ali ve Haliloğlu Ali'nin Yûsuf kıssalarına kadar gidilebilir:

Yûsuf sâdık aydur aziz sultan
Kavidurur kâdirdürür azim sultan
Ol sözletse sözleyir ol tıfil oğlan
Togrulğa tanuklığı virür imdi¹²
(Kul Ali s.84)

Sultân eydür ol olmaz
Genc oğlan nesne bilmez
Dahı dili söylemez
Nice danıklık virü

Yûsuf eydür yâ Rahmân
Yaratdı beni Sübhân
Oldur anı söyleden
Hele sorgıl çağır¹³
(Haliloğlu Ali s.583)

Şimdi de dikkatimizi bu eserler arasındaki başka bir ortak noktaya yöneltelim. Yûsuf'un gömleğinin yırtılmasıyla sonlanan bölümde Yûsuf'un kaçıışı esnasında görülen olağan üstü olaylar da Câmî'de bulunmamasına rağmen Hamdî ve öteki Türkçe Yûsuf

¹¹ Recep Demir, *Hatâyî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006. Beyitler bu çalışmadaki numaraları ile verilmiştir.

¹² Kul Eli, *Kisse-i Yûsuf*, (Haz.: Elmeddin Elibeyzade ve bşk.), Bakü, 1995. Beyitler sayfa numaraları ile verilmiştir.

¹³ Şahin Köktürk, Halil Oğlu Ali'nin Yûsuf ile Züleyhâ Hikâyesi, *Turkish Studies International Periodical or the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007*. Beyitler sayfa numaraları ile verilmiştir.

kıssalarında yer almaktadır. Camî'de Yûsuf, Allah korkusu nedeniyle Züleyhâ'ya yaklaşmaktan çekinmiş ve kaçmıştı. Kaçarken yalnızca kapıların kendiliğinden açılması gibi bir olağanüstülük mevcuttur. Oysa Hamdî'ye göre Yûsuf'un günaha yaklaşmamasında bu sebepten başka, Hz. Yakup da etkili olmuştur. Öteki kıssalarda da aynı rivayetin yer alması dikkat çekicidir:

Bunda râvi rivâyet etdi diger
 Yûsufun kaçmasına anda meger
 Uyucagında gördi atasını
 Sıçradı kodı anda yatasını
 Gördi bir heybet ü selâbet-ile
 Turur anda velî melâlet-ile
 Kaldurup barmagın işâret eder
 Cân-ı Yûsufa hoş beşâret eder
 Kork Hudâdan kırmasın andan
 Ya Hudâdan utan ya-hod benden
 (Hamdî 4549-4553)

Darîr'de ise günaha yaklaşmak üzere olan Yûsuf önce Cebrâil'in Allah katından getirdiği mesajla, sonra da Yakup peygamberin uyarmasıyla kurtulmuştur:

Gördi babası bucagda oturur
 Bir ma'ni-yi Yûsufa karşı durur
 Aydur oğlum hazır ol şeytân sana
 Kılmasın mekrin sana senden yana
 Kaldı Yûsuf hayrân olup lâle renk
 Kendüden getdip ü oldı mest tek
 (Darîr s.239)

Şeyyâd Hamza'nın eserinde Züleyhâ'nın daveti karşısında Yûsuf tereddüt halinde iken, "hâtiften" gelen ses uyarılmış, sonra duvarın yarılmasıyla üzerinde "zinaya yaklaşmayın" ayeti yazılı bir el çıkmış, sonra yarılan duvardan Yakup'a benzeyen bir suret görünmüştür:

Bir saat geçdi yine kasd eyledi
 Hak Çalap gör kudretinden neyledi
 Dıvar yarıldı geri çıkdı bir sûret
 Yakupa benzer ol görünen sûret

Barmağın agzında tutmuş ısırır
 Tevbe kıl yarlığan yazuktan dön geri
 Gönlünden çıkar bu işi gel yola
 Peygamber bu işi nice kıla
 Ol sûretten utanur döner geri
 Zelihâ eder kişi tur gel beri
 (Şeyyâd Hamza s.51-52)

Şeyyâd Hamza'da Yakup peygamberin parmağını ısırması ile Hamdî'de parmağıyla işaret etmesi dikkat çekici bir benzerliktir.

Hatâyî-i Tebrizî'de ise Züleyhâ'ya yönelen Yûsuf'a engel olan benzer müdahalelerdir:

Gördi dîvârdan bir el çıktı o dem
 Kakdı özin ol yire çekdi nedem
 Beş kere el-hâl bile geçdi Yûsuf
 Kalkuben özin yire çarpdı Yûsuf
 Sonra âvâz geldi gökden ol zamân
 Bilmiş ol ki Yûsuf ahvâün yaman
 Enbiyâlar defterinden adunı
 Hak çıkarur dinlemez feryâdunı
 Yine özin yire urdı ol dem ol
 Sonra kaçdı tâ özin kurtara ol
 (Hatâyî 379-383)

Süle Fakih'in mesnevisinde Yakup peygamber görünmez ancak Allah'tan nida gelir ve sonra yarılan duvarda Yûsuf'u uyaran ayetler görünür. Haliloğlu Ali'de ise duvarda görünen ayetler ve gaipten gelen nida ile birlikte Yakup peygamber parmağını ısırır halde görünmektedir:

Ansız Ya'kûb göründi
 Karşu barmaq ısırdı
 Yazukdan sakın didi
 Tevbe kılup dön girü
 (Haliloğlu Ali s.583)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Hamdî, anlattığı herhangi bir olayla ilgili olarak Câmî'yi esas almakla birlikte hikâyenin çeşitli rivayetlerini de aktarmaktan

kendini alıkoyamaz. Meselâ Câmî'ye göre Aziz'le evlenen Züleyhâ, kocası iktidarsız olduğu için bakire kalmış, böylece Yûsuf'la evlenmiştir. Hamdî, bu rivayete yer vermekle birlikte Türkçe Yûsuf kıssalarında yer alan rivayetleri de eserinin dışında tutmamıştır. Buna göre Aziz karısıyla birlikte olmak istediğinde Allah tarafından Züleyhâ suretinde bir melek gönderiliyordu, böylece Züleyhâ bakire kalmıştı.

Bir rivâyet budur ki çün Kıtîr
Vashına anun olsa dâmen-gîr
Bir perî sûret-i Zelîhâyıla
Def'i hâzır olurdı arada
(Hamdî 3180-3181)

Şair, bu şekilde Câmî'de yer alan bir rivayeti naklettikten sonra aynı olayla ilgili başka bir rivayete de yer verecekse genellikle bunu belirtmektedir:

Bir rivâyetde Yûsuf-ı Ken'ân
Mâlike çünki hâlin etdi 'ıyân (3475)
Ba'zı râvî dedi ki bâzîrgân
Gelicek çâha cümle nâka hemân (1597)

Meselâ Yûsuf'un başına gelen belâların sebebi olarak da Hamdî iki rivâyete yer vermiştir. Birincisi aynaya bakıp güzelliğinin kimsede olmadığını düşünmesidir ki şu beyitle başlar:

Yûsufa oldugma bunca ta'âb
Ba'zı râvî bu resme dedi sebep (1057)

Öteki sebep ise Yûsuf'u emziren dadının oğlunun satılmasıdır. Yakup, oğlu yeterli süt emebilsin düşüncesiyle dadının çocuğunu satar ve kadın oğlundan ayrı düşüp ağlamaktan gözleri kör olsun diye Yakup'a beddua eder. Bu rivâyetin anlatıldığı bölümün ilk beyti de şöyledir:

Ba'zılar der ki öldü çün Râhil
Yûsufa dâye aldı İsrâ'il (1073)

Bu benzerlikten hareketle diyebiliriz ki, Hamdî her ne kadar Câmî'nin eserine öykünmüş ve onun eserinden hareket etmiş olsa da kendisini besleyen farklı kaynaklardan da yararlanmıştı. Burada şairin adı geçen Türkçe eserlerden doğrudan

etkilendiğini söylemek mümkün değildir. Ancak Hamdî'nin eserini oluşturmasında Câmî gibi bir üstadı taklit etmesinin yanında, yukarıda adı geçen eserlerin katkısı da herhalde olmalıdır. Hikâyeyi oluştururken Farsça bir eseri örnek alabilecek düzeyde birikim sahibi bir şairin kendisinden önce aynı konuda yazılmış olan Türkçe eserlerden - en azından bazılarından - habersiz olması herhalde ihtimal dahilinde değildir. Sebeb-i telif bölümünde bu kıssayı araştırdığımı fakat “dürüst” yazılmış Türkçe bir eser bulamadığımı da belirtmektedir:

'Akıbet eyledüm bu kıssayı cüst
Bulmadum Türki dilde anı dürüst (338)

Bu mısralardan, şairin Türkçe yazılmış kıssaları okuduğu fakat beğenmediği anlaşılabilir. Mesele şu ki, gerçekten kendisinden önceki kıssalar Hamdî gibi bir şairin aşamayacağı yüksek sanat ürünleri değildir. O halde Türkçenin imkanlarını değerlendirecek kabiliyete sahip olan Hamdî'nin üslup yönüyle Câmî'den, hikâyenin kurgusu yönüyle bu eserlerde anlatılan çeşitli rivayetlerden yararlandığını söyleyebiliriz.

2. Hamdî'de Yerli Söylemin İpuçları

Farsça bir eseri örnek alarak yazan Hamdî'nin eserinde taklit veya tercüme olmayan, şairi ana metinden uzaklaştırıp yerli ve özgün kılan en önemli hususlardan biri de anlatımda sıklıkla deyim ve atasözlerinden yararlanmış olmasıdır. Şiirde, konuşulan dildeki anlatım biçimlerinden, hatta kalıp sözlerden yararlanma, sanatçılara belli bir içtenlik kazandırdığı gibi kalıcılık açısından da olumlu bir etken olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴. Hoşumuza giden, ezberimizde yer etmiş mısra ve beyitler genellikle bu türdendir. Birçok belagat kitabında irsal-i mesel örneği olarak okuduğumuz Hamdî'ye ait “Kişi bilmediğine düşmandır.” mısramın kalıcı olması da böyle izah edilmelidir. Hamdî'nin eserindeki bu türlü beyitlerde yabancı kelime ve terkipler dikkat çekici derecede azaldığı gibi, ifade biçimi bakımından da daha kıvrak bir dille karşılaşırız. Aşağıdaki beyitler eserin çeşitli bölümlerinden seçilmiş bu türden örneklerdir. Meselâ şu beyitte günümüz Türkiye Türkçesinde “Gönül kimi sevdiyse güzel odur.” şeklinde söylenen atasözü, açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak sadelikte söylenmiştir:

Meyli kalbün beli iradî degül
Görklü oldur ki anı sevdi gönül (374)

Yakup peygamberle kardeşinin barışması ile ilgili olarak “Etle tırnak arasına girmek” deyimini başarılı bir şekilde kullanılmıştır:

¹⁴ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara, 1999, s. 274.

Et ü dırnak arasına girme
Pâk zâtuna bû-yı bed virme (495)

Yakup Peygamber, Yusuf'u kıra götürmek için izin isteyen oğullarına engel olmak isterken onu kurtların yemesinden korktuğunu söylemiştir. Yaptıkları planı babalarının fark etmesinden endişe duyan kardeşlerin ruh hallerini izah eden şair, günümüz Türkiye Türkçesinde mevcut olmayan *uğrıya* (hırsıza) *taş andurmak* deyimini kullanmıştır:

Andı anlara sözde çün kurdı
Sanasın uğrıya taş andurdu (699)

Kardeşler, birlikte kıra gitmeye ikna etmek için Yusuf'a dil dökmüşler, hoşça vakit geçireceklerine inandırmışlardır. Yusuf da bu *tath sözlere aldarmış* ve kardeşlerin *ekmeği yağa barmıştır*. Günümüz Türkçesinde de kullanılan bu iki deyim durumu çok güzel ifade etmektedir:

Tatlu söze çü Yûsuf aldandı
Bunlarun etmegi yaga bandı (759)

Yûsuf'u kuyuda ölüme terk eden kardeşler, eve dönüp babalarını görünce kurdukları plânın gereği olarak ağlaşmaya başlamışlardır. Burada şair araya girerek, dilimizde Ziyâ Paşa'nın söylediği şekilde kalıplaşan "Ayinesi iştir kişinin." düşüncesini, kendi üslubunca ifade etmektedir:

Yaşı çoğ olsa âdemün hazer it
Yaşına bakma işine nazar it (1125)

Bazı beyitlerde ise şair olay ve kişiler hakkındaki fikirlerini "mesel" söylediğini bildirerek açıklamıştır. Yusuf'u ölüme terk edip babalarına türlü desiseler hazırlayan kardeşleri tilkiye benzeten şair, durumu bugün kullanımdan düşmüş olan güzel bir atasözleriyle ifade etmiştir:

Mesel-i râstdur cihânda bu söz
Baş keser dilkü kurdun adı yavuz (1329)

Tavşan uykusu vermek deyimini bugün kullanılsa da metnin bağlamından, birini aldatmaya çalışmak anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde "uyutmak, ayakta uyutmak" şeklinde kullanılan bu deyim, tavşanların gözü açık uyduğu da hatırlanırsa daha iyi anlaşılacaktır. Yakup peygamber, oğlunu yediği ileri sürülen kurdu görmek istemiş, bu yalanı uyduran oğulları ise güya o kurdu avlamak için sefere çıkmışlardı:

Tavşan uykusu virmege pedere
Gürg saydına getdiler sefere (1343)

Hâlinin it dirliğine dönmesi de günümüzde kullanımdan düşmüş fakat düşülen durumun ne kadar kötü olduğunu etkili bir şekilde anlatan bir deyimdir. Kurt için it benzetmesi “Kurt kocayınca itlerin maskarası olur.” atasözünde de aynı şekilde aşağılama içermektedir. Aşağıdaki beyit, Yûsuf’u yediği söylenen kurdun ağzından, kardeşinden ayrılmasından dolayı düştüğü kötü durumu anlatmak için söylenmiştir:

Kaldum ansuz ben anda zeman
Hâlüm it dirliğine döndi hemân (1400)

Aşağıdaki beyitte ise “*Ava giden avlanır.*” şeklinde ifade ettiğimiz durum, av ve avcı yerine yabancı kökenli kelimeler kullanılarak dile getirilmiştir. Kerametın gizlenmesi gerektiği, aksi durumda kötü sonuçlar doğabileceği anlatılmaktadır:

Hakk-ısan halka aşkâr olma
Sayd idem dir-iken şikâr olma (1812)

Aşağıdaki beyitte geçen *baş açık âşıkuyuz* deyimini, aşkın ne kadar şiddetli olduğunu ifade etmek için söylenen ve bugün kullanımdan düşmüş çok güzel bir ifade biçimidir. Satılmak üzere Mısır’a köle olarak getirilen Yûsuf, Nil’de yıkanmak üzere külâhını çıkarmış, ortaya çıkan olağanüstü güzellik karşısında ay, *baş açup* onun yoluna düşmüştür. Deyimin yol açtığı çağrışım, ikinci beyitte de başarılı bir şekilde devam etmektedir:

Çün çıkardı külâhını ol şâh
Baş açup düşdi şavkı yolna mâh

Ya’ni kim baş açık güzeldür o yüz
Baş açık biz de anun âşıkuyuz (2075-2076)

Yûsuf’u rüyada görüp âşık olan Züleyhâ’nın durumunun çözümsüz olduğunu anlatmak için ardışık iki beyitte “Güneş balçıkla sıvanmaz.” ve “Mızrak çuvala sığmaz.” şeklinde kalıplaşmış olan iki darb-ı mesel devrin diliyle söylenmiştir:

Güneşi setr idem dedi gil-ile
Bağlayam sandı tûseni kıl-ıla

Süni âhir çuvala sığmadı
Mevc-i deryâ sıfâla sığmadı (2526-2527)

“Gökte aradığını yerde bulmak” deyimi de Mısır’a sevgilisini bulmak ümidiyle geldiği halde umduğunu bulamayan Zelihâ ağzından söylenmiştir:

Vaktidür gün yüzünle hurrem olam
Gökde istedüğümü yirde bulam (3208)

“Kendi düşen ağlamaz.” sözü bugün de değişime uğramadan kullanılmaktadır.

Var-ıdı ilde bu mesel rûşen
Ağlamaz dirler-idi kendü düşen (3439)

Ma’rifetden olar ki ber yediler
Kendüsi düşen ağlamaz didiler (4997)

Şu beyitte de “Sabırla koruk helva olur.” şeklinde işlettiğimiz atasözü sevgilisine kavuşma arzusuyla kıvranan Züleyhâ’ya nasihat eden dadısı ağzından söylenmiştir. Atasözünde geçen *halvâ* ile tenasüp oluşturan *şîrîn* kelimesinin seçilmesi de dikkat çekmektedir.

Nice şîrîn dimiş bunu dâna
Ki olur sabr-ıla koruk halvâ (5000)

Şair, kadın sözüne uyup Yûsuf’u zindana attıran Aziz’in ölümünü anlatırken zulmün, yapanın yanına kâr kalmayacağını söyler:

Zâlimün hayfı sanma yirde kalur
‘Âkıbet bil ki hân mânın alur (5286)

Şu mısralar da Yûsuf’un ölmesinden sonra Züleyhâ’nın bu acıya nasıl katlanacağını anlatmaktadır. “Derdi veren Allah, dermanını da verir.” ve “Göz görmeyince gönül katlanır.” sözleri devrin şiir diliyle yerinde ve etkili kullanılmıştır:

Dediler derdini veren Allah
Vere dermânın dahi ey şâh

Hoş meseldür cihânda bu söz
Ki gönül katlanur çü görmeye göz (6218-6219)

Yukarıdaki beyitte geçen atasözüyle yakından ilgili bir veciz söz de başka bir yerde geçmektedir. Yûsuf’u Züleyhâ’ya âşık etmek için yaptırdığı sarayın duvarlarına Züleyhâ’nın sûretini naksettiren dadı, böylelikle amacına ulaşacağını düşünmektedir.

Göz gürürken gönülde sabr olmaz
Olmasa sabr câna cebr olmaz (4266)

Aşağıdaki beyitte ise yine kullanımdan düşmüş bir atasözü geçmektedir. Bahçıvanın uyumasının hırsız için bir kolaylık olduğunu ifade eden bu söz Züleyhâ ağzından söylenmiştir. Uykudayken Yûsuf'un kendisinden murat almak için yaklaştığını iddia etmektedir:

Bu meseldür ki hikmeti boldur
Bağbân hâbı uğrıya yoldur (4590)

Yûsuf'tan visal isteyen Züleyhâ tarafından söylenen şu beyitte de günümüz Türkçesinde “yaraya tuz basmak” şeklinde kullanılan deyim *yaraya tuz ekmek* şeklinde ve ikinci mısradaki “ekmek”le cinaslı olarak kullanılmıştır:

Geç bu dem yarama tuz ekmekden
Geçme evvel yinen tuz ekmekden (4743)

Burada *dem*, kan anlamıyla *yara* ile, zaman anlamıyla *evvel* kelimesiyle ilişkilidir. Geçmek fiilinin olumlu ve olumsuz şekilde tezatlı kullanıldığına da dikkat edilirse beyitte lüzumsuz hiçbir kelime kullanılmadığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyit ise Hamdî'nin en fazla bilinen beyitlerinden biridir ve açıklama gerektirmeyecek sadeliktedir.

Ehl-i ilme bu nükte rûşendür
Kişi bilmedüğine düşmendür (4799)

Aşağıda *çöreğine kül aşmak* ve *odlu yüreğine su saçılmak* deyimleri sayesinde hem anlatım hem de ses yönünden güzel bir beyit okumaktayız. Kül bulaştırılan çörek yenmez, yani deyim kişinin kötü bir duruma düştüğünü anlatmaktadır. Bu beyit Mısırlı kadınların Yûsuf'u kendilerine âşık etmek için türlü diller dökmesi üzerine söylenmiştir. Kadınlar, Züleyhâ'nın hilelerinden kurtulmaya çalışan Yûsuf'un odlu yüreğine su saçmak yerine, çöreğine kül aşmışlar, durumunu daha da kötüye çevirmişlerdir:

Her birisi kül aşdı çöreğine
Su saçılmaya odlu yüreğine (4850)

Aşağıdaki beyitlerde de günümüz Türkiye Türkçesinde yaşayan bazı deyim ve atasözlerinin devrin dil özellikleriyle söylenmiş şekilleri mevcuttur.

Vasla meyl itmedi **dikiş tutmaz**
Cevri komaz cefâyı unutmaz (4870)

Yok vefâsı safâsını ögme
Anı nerm it **sovuk demür döğme** (4874)

**Ne bilür mâhi kıymetin mânun
Düşmese sâhiline deryânun (4947)**

Kısmet olmasa dil bulur mı murâd
Râst esmez hemîşe yilkene bâd (3014)

Arayup her diyârı dürişesin
Kapu yapılsa bacadan düşesin (3227)

Gerçi kim haste derd-ile ağlar
Ne bilür haste hâlini sağlar (4798)

Mesel-i rastdur dir ehl-i makâl
Ki cihânda belâsuz olmaz bâl (5231)

Türkçeyi bilen herhangi bir okurun rahatlıkla anlayabileceği bu beyitlerde dikkat çekici olan bir özellik de şairin doğal ifade biçimidir. Yukarıdaki beyitlerde geçen “cevri komaz”, “cefâyı unutmaz”, “yok vefâsı”, “ne bilür”, “bulur mı murâd”, “arayup dürişesin”, “râst esmez”, “derd ile ağlar”, “...-sa, ...-dan düşesin”, “...-sız olmaz” gibi halk dilinin konuşma kalıpları, eserin bütününde yoğun olarak kullanılmıştır. Fuzulî'nin dili ile ilgili tespitlerde bulunan Tunca Kortantamer, “cümlelerin konuşma temposuna uygun bükülüşleri, bilhassa devrik cümleler” sayesinde “Türkçenin tatlı sesi”nin hissedildiğini belirtir. Aynı dikkatle Hamdî'nin beyitlerini okurken duyacağımız da Türkçenin bu sesidir. “Bu dil, ... temel öğelerini bir imparatorluk yaşantısının sonucu gittikçe gelişen ve incelen bir zevki yansıtan şehirli Türkçesinden alır. Bu söz konusu dil, sadece bir avuç aydının oluşturduğu değil, bir şehrin mensuplarının metropol yaşantısının olanca girifliği içerisinde hep birlikte yarattıkları dildir¹⁵.”

Hamdî'de konuşma diline mahsus kalıp sözler içeren bazı beyitler, ilk bakışta tercüme gibi görünse de, bu beyitlerde herhangi bir kültüre mal edilemeyecek evrensel duygu ve düşüncelerin dile getirildiğine de dikkat edilmelidir. Meselâ aşağıdaki beyitlerde geçen ve günümüz Türkçesinde “Gönülden gönüle yol vardır.” şeklinde dile getirilen düşünceyi, herhangi bir millete münhasır saymak mümkün müdür? Metinde *yol* yerine kullanılan yabancı kökenli *râh* ve kafiye dolayısıyla buna eşlik eden *âgâh* kelimelerine rağmen beyit sade ve kolay anlaşılır niteliktedir. Zaten bu evrensel düşünce, dilimizin doğal gelişimi içinde en sade ve akıcı ifadesini bulmuştur.

Tan mı ol mâh olsa ger âgâh
Ki gönülden gönüle vardur râh 3665

Belî dâned dilî k'âgâh bâşed

¹⁵ Tunca Kortantamer, “Gül Kasidesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara, 1993, s. 413-435.

Ki ez dilhâ be-dilhâ râh bâşed
Evet; uyanık gönül bilir! Çünkü gönülden gönüle yol vardır

Ancak incelendiğinde bu tür duygu ve düşüncelerin başka milletlerin edebiyatlarında da tespit edileceği pek muhtemeldir. Aşağıdaki örnek beyitte de herhangi bir edebiyatta görülebilecek bir düşünce işlenmiştir. Hamdî'nin hikmet sahibi kimselerden naklettiğini belirttiği "Aşk ve misk gizlenemez." düşüncesini Câmî de dile getirmektedir:

Hoş demiş bunu merd-i hikmet-dân
 Işk olmaz nite ki müşğ nihân 2518

Hoşest ez-behredân in nükte goften
 Ki müşk ü ışk râ netvân nü hüften

Akıllı insanların bu nükteli sözü ne kadar güzeldir: "Aşk ile müşkü gizlemek imkânsızdır."

Bu arada Divan şiirimiz üzerinde Fars şiirinin güçlü etkisiyle birlikte, İran kültüründe de Türk kültürüne ait birçok unsurun mevcut olduğunu da hatırlamalıyız. Şu halde bu türlü ortak unsurların ilk defa hangi kültürde ortaya çıktığının tespiti, gerekli olmadığı gibi mümkün de görünmemektedir. Bunlar, aynı medeniyet içinde yaşayıp yaratan ve sürekli bir etkileşimle zenginleşen iki milletin ortak değerleri olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Hamdî eserini yazarken, Fars dilinin büyük şairi Molla Câmî'nin eserine öykünmek, hatta bazı yerlerde yakından takip etmekle birlikte; tamamen ona bağlı kalmamış, hikâyeyi daha önce yazılmış olan Türkçe Yûsuf kıssalarında anlatılagelen rivayetleri esas alarak, ana metinden çok daha geniş bir şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Dil bakımından Câmî'yi takip ettiği bölümlerde ağırlıklı olarak ana metinde geçen yabancı kelimelerden yararlanmış, hatta bazen Câmî ile aynı kelimelerle kafiye kurma yoluna gitmiştir. Câmî etkisinden sıyrıldığı bölümlerde, şair Türkçeyi daha sade ve akıcı bir biçimde kullanmış, Fars kültüründe olmayan yerli unsurlara yer vererek eserine özgün bir karakter kazandırmıştır. Bunu sağlarken konuşma diline özgü kalıp ifadeleri, deyim ve atasözlerini, yerinde ve başarıyla işletmiştir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara, 1999.
- AKTULUM, Kubilay, *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara, 2000.
- DEMİR, Recep, *Hatâyî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006.
- DİLÇİN, Dehri, *Şeyyâd Hamza Yûsuf ve Zelihâ*, İstanbul, 1946.
- GİLÂNİ, Murtaza Müderris, *Mesnevî-i Heft-Evrenç, Nureddin Abdurrahmân bin Ahmed Câmî*, Tahran, 1351.
- HACIYEVA, Z. T., *Sulî Fekîh Yusif ve Züleyhâ*, Bakü, 1991.
- KAHRAMANOV, Cahangir ve bşk., *Mustafa Zerir Yusif ve Züleyha*, Bakü, 1991.
- KARTAL, Ahmet, "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi", *Diriözler Armağanı*, Ankara, 2003, s. 93-139.
- KORTANTAMER, Tunca, "Gül Kasidesi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, 413-435, Ankara, 1993.
- KÖKTÜRK, Şahin, Halil Oğlu Ali'nin Yûsuf ile Züleyhâ Hikâyesi, *Turkish Studies International Periodical on the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007*.
- Kul Ali, *Kisse-i Yûsuf*, (Haz.: Elmeddin Elibeyzade ve bşk.), Bakü, 1995.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*. Ankara, 1988.
- ÖZTÜRK, Zehra, *Hamdullah Hamdî's Mesnevî Yûsuf ve Zelihâ Introduction, Text, Analysis and Facsimile*. Harvard University, 2001.
- TARLAN, Ali Nihat, *Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî The Fifth Throne: Yûsuf ve Züleyhâ*, (Haz.: Günay Kut). Harvard University, 2003.
- TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı Romanın Unsurları*, İstanbul, 2001.